

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УГОРЦІВ ЗАКАРПАТТЯ (1989-2001 рр.)

Угорці Закарпаття є найбільш чисельною національною меншиною краю. Результати першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. засвідчують, що із числа 1254, 6 тис. чол. постійного населення краю угорцями є 151,5 тис. чол. (12,1%). Тобто, порівняно із 1989 р., внаслідок еміграційних потоків, кількість угорського населення краю зменшилась на 4,2 тис. чол. Втім, угорці представляють компактні арсали проживання. Угорська національна меншина представляє переважну більшість у Берегівському районі (76,1%). В Ужгородському районі угорці складають 33,4%; у Виноградівському – 26,2%. Перепис 2001 р. засвідчив тенденцію скорочення угорського населення в м.Берегові. Якщо в 1989 р. угорці складали переважну більшість (50,8%), то в 2001 р. – відносно більшість (48,1%), поряд із українцями – 38,9% із числа 26,6 тис. чол. Частка угорців скоротилась і в містах Ужгороді та Хусті [1].

Втім, вони надалі залишаються етнічною групою краю, яка проживаючи компактно, відтворює елементи власної етнічної культури. Природньо, що найбільш суттєві зміни етнокультурного плану стосуються саме угорців Закарпаття. Метою нашого нарису є висвітлення основних тенденцій етнокультурного розвитку угорців краю протягом 1989-2001 рр. Насамперед, проаналізуємо освітньо-виховну, конфесійну, культурно-масову та суспільно-громадську сфери життєдіяльності угорської національної меншини.

В загальній структурі розподілу середніх навчальних закладів освіти за мовами навчання в 1989 р. було 55 шкіл з угорською мовою викладання, 19 – українсько-угорською мовами, 10 – російсько-угорською мовами і 2 з українсько-російсько-угорською мовами викладання [2]. Починаючи з 1989 р. система угорськомовної освіти постійно вдосконалювалась. Так, 1 вересня 1989 р. було відкрито середню

школу з угорською мовою навчання в смт. Солотвино Тячівського району. Того ж року відкрито групи з угорською мовою навчання в 2 дошкільних дитячих закладах в Ужгороді, окремі групи в Мукачеві, Виноградіві, смт. Вишкове, с. Шаланки. Також було враховано побажання батьків про відкриття 6 груп з угорською мовою навчання в двох ПТУ м.Берегове, а ПТУ № 14 м. Виноградове угорська мова і література, історія Угорщини вивчалась факультативно. Зауважимо також, що в усіх школах з угорською мовою навчання вивчався курс "Історія Угорщини", було видано спеціальний підручник [3].

Вже 1992 р. система угорськомовної освіти вдосконалювалась. Мережа шкіл з угорською мовою навчання складалась з 59 шкіл; в 20 навчання проводилось українською та угорською мовами, 7 – російською та угорською, 3 – трьома мовами (українською, російською та угорською). Факультативне забезпечення вивчення угорської мови проводилось в 26 школах з українською та російською мовами навчання, в 1 школі з румунською мовою навчання [4].

Потрібно зауважити, що відповідно до "Державної програми відродження і розвитку освіти національних меншин в Україні на 1994-2000 рр." затвердженій 3 червня 1994 р. передбачалась оптимізація мережі навчально-виховних закладів відповідно до національного складу регіонів України, підготовка та перепідготовка національних педагогічних кадрів, проведення широкої організаційної роботи в розвитку мережі навчально-виховних закладів національних меншин, вдосконалення навчально-методичного комплексу шкіл та ін. [5]. Обласне управління освіти інформувало Міністерство освіти України про те, в області станом на 1994 р. функціонувало 8,8% шкіл з угорською мовою навчання, а частка дошкільних навчально-виховних закладів становила 7,6% [6]. Важливо, що ще в жовтні 1993 р. роботу управління належно оцінив форум угорців Карпатського регіону [7]. А обласний Інститут методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів видав "Програми і методичні рекомендації з української мови для угорськомовних шкіл I-IV років навчання", було проведено відповідні семінари щодо перепідготовки вчителів

української мови угорськомовних шкіл, було підготовлено до друку посібники для учнів 1-2 класів, подано їх до Міністерства освіти України [8].

У вересні 1994 р. було відкрито спеціальні угорські педагогічні курси. В Ужгородському училищі культури відкрито авторське відділення, де навчалась група студентів угорської національності. З 1 жовтня 1994 р. на базі угорського театру в Берегові було відкрито дитячу театральну студію [9]. Зауважимо, що відповідна оптимізація угорськомовної навчально-виховної системи краю – результат роботи періодичних засідань українсько-угорської змішаної комісії з питань забезпечення прав національних меншин, ліберальної політики України до етнокультурного розвитку національних груп. Результати переконливо свідчать про успіхи угорськомовної системи освіти на Закарпатті. Так, 1997 р. угорською мовою навчались 21,1 тис. учнів (10,1%), навчально-виховний процес забезпечували 98 шкіл (в тому числі із двома-трьома мовами навчання). Крім цього, 1309 учнів вивчали угорську мову факультативно. Показовим є порівняння: в 1990 р. угорською мовою навчались 17,6 тис. учнів (8,6%) та функціонувало 88 шкіл, де навчання проводилось угорською мовою [10].

Наступного 1998 р. в краї налічувалось вже 99 загальноосвітніх шкіл з угорською мовою навчання, в тому числі 63 виключно з угорською, 29 – українською та угорською, 2 – російською і угорською мовами, 4 ліцеї та 1 гімназія з угорською мовою навчання. В 90 дошкільних закладах виховувалось 2,4 тис. дітей угорською мовою. В Берегівському медучилищі 180 студентів-угорців навчались рідною мовою, в Ужгородському училищі культури – 64 студенти, в Берегівському ПТУ № 11 працювало 9 угорських груп (284 учні), в філіалі Мукачівського радгоспу-технікуму с.Яноші навчалось 68 студентів угорською мовою [11].

Важливе місце відводилось вихованню педагогічних кадрів для вищезазначених навчальних закладів. Цим займався відкритий ще 1988 р. Центр гунгарології УжДУ, Закарпатський угорськомовний педагогічний інститут в м.Берегово (відкритий 1996 р.). В 1998/99 навчальному році тут навчались 79 студентів. При угорському відділенні філологічного факультету

УжДУ тоді ж навчалось 130 студентів, а в Мукачівському медучилищі – 143 студенти. На різних факультетах УжДУ в 1998 р. навчалось 690 студентів-угорців [12]. Обласна державна адміністрація на початку жовтня 1999 р. надала допомогу на суму 54 тис. грн. на придбання підручників з української мови для угорськомовних шкіл області [13].

Автори монографії угорською мовою “Мова, освіта, політика” наводять табличні дані зростання кількості учнів та шкіл із угорською мовою навчання за період 1989-2000 рр. Ці показники переконливо підтверджують нашу тезу про істотне зростання кількісних показників угорськомовної системи освіти краю [13]. З іншого боку, автори праці вказують на труднощі викладання української мови в угорськомовних школах через краще сприйняття угорцями “русинської” мови, через російськомовність викладачів та викладання української мови неспеціалістами, відтак брак педагогічних кадрів та навчально-методичної бази тощо [14].

Можна погодитись із точкою зору авторів щодо проблеми підготовки навчально-методичного обладнання, підручників і т.д. Така проблема існує через труднощі освітньо-виховного процесу загальнодержавного рівня, складні процеси переходу на державну (українську) мову викладання. Однак зволікання керівництва УжДУ із складанням вступних іспитів рідною мовою для угорців краю є явним перебільшенням. Адже, складання вступних іспитів рідною мовою для всіх без винятку представників національних меншин, які закінчили відповідні національні школи проводилось ще за радянських часів. Це регулювалось відповідним дозволом Міністерства освіти України. Наразі проблеми отримання дозволу немає. Справа в атестації випускників національних шкіл. Тобто, якщо вони не атестовані із державної мови, то складають вступні іспити рідною мовою. В 1996 р. розголосу також набули чутки про рішення “не приймати” студентів на відділення угорської філології. Члени Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) виступили проти. Втім, в газетах “Карпаті ігоз со”, “Молодь Закарпаття”, “Новини Закарпаття”, “Ужгородський університет” була опублікована стаття ректора УжДУ В.Сливки під назвою “Чутки безпідставні” [15].

З боку ТУКЗ та Закарпатського угорськомовного педагогічного товариства (ЗУПТ) протягом другої половини 90-х рр. проводилась робота щодо вдосконалення угорськомовної системи освіти. Так, у зверненні І.Орос на адресу голови Закарпатської ОДА С.Устича від 9 квітня 1996 р. говорилося про проблему заборони ведення шкільної документації угорською мовою, вказувалося на неприпустимість проекту об'єднання Берегівської угорськомовної гімназії з українською гімназією, об'єднання шкіл № 4 і № 6 в Берегові, відкриття груп з українською мовою навчання в Іванівському (с.Яноші – А.Б., М.З.) філіалі з угорською мовою навчання Мукачівського сільськогосподарського технікуму [16].

26 листопада 1999 р. в Будапешті проходила конференція на тему: "Економічне та культурне становище угорців Закарпаття", організована Американським інститутом зовнішньої політики. Крім питання щодо встановлення пам'ятника на Верещькому перевалі, спостерігалась цікавість угорських науковців до ідеї автономії Закарпаття та русинською проблемою. На конференції прозвучала ідея створення окремого навчального округу угорців, створення спеціального відділу для управління угорськомовною освітою області. У виступі голови Закарпатського угорськомовного педагогічного товариства І.Орос вказувалося, що "починаючи з 1997 року відчуваються певні утиснення у сфері освіти угорською мовою, пов'язані, зокрема, з розробкою концептуальних засад освіти в національних школах України, гальмуванням вирішення питання створення угорськомовної гімназії в Тячеві, незабезпеченням підручниками шкіл Закарпаття, невирішеністю правового забезпечення можливості складання вступних іспитів в вузи рідною мовою, нез'ясованістю ситуації з окремим навчальним округом для угорськомовних шкіл" [17]. Реагуючи на виступ, представник управління освіти Закарпатської ОДА Ю.Герцог висловив незгоду з такими однозначними зауваженнями. Він наголосив, що проблеми в угорськомовних школах області не відрізняються від інших шкіл України, питання розробки Концепції національної освіти вже зняте із порядку денного, а в Тячеві вже відкрита угорськомовна гімназія (в 2000 р. на базі ЗОШ №3 – А.Б., М.З.) [18]. У виступі

Я.Баторі прозвучала думка, що причиною проблемних явищ угорської громади Закарпаття є не воля Кісва, а місцевий бюрократизм та посилення націоналістичних тенденцій в українському суспільстві [18].

Проблема створення автономної системи угорськомовної освіти звучала і в грудні 1998 р. на засіданні змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин. На прес-конференції Т.Сабо заявив, що "є домовленість про створення при ОДА спеціального відділу для керівництва угорськомовними школами". Втім, попередньо мова йшла про створення спеціального відділу або методичного центру в рамках управління освіти ОДА, а не окремої структурної одиниці ОДА. На це не звернули увагу журналісти "Карпати ігоз со", відзначивши, про створення "самостійного відділу в Закарпатській ОДА, який буде займатися наглядом тільки за угорськомовними школами" [19].

Отже, ситуація із угорськомовною освітою в краї є неоднозначною. Оцінки з боку представників угорських національно-культурних товариств є критичними. Кожного року їхні пропозиції обговорюються в рамках засідань змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин. Про це говорить і в листі народного депутата М.Ковача до радника Президента України В.Литвина. Він обґрунтував ідею створення у складі Закарпатської області Притисянського району. Серед 12 невирішених питань угорців краю М.Ковач називає чотири, що стосуються угорськомовної освіти: випуск підручників для угорськомовних шкіл, фінансування угорськомовних шкіл із держбюджету, клопотання про отримання можливості складання вступних іспитів до УЖДУ, питання часткового фінансування недержавного ВНЗ – Закарпатського угорського педагогічного інституту з державного бюджету [20].

З іншого боку, потрібно зважити про високі показники забезпечення угорців краю рідномовною освітою. Про це свідчать факти. Так, 2000/01 навчальному році у 64 дошкільних закладах області (71 група із 1674 дітьми) виховання проводилось угорською мовою. Крім цього, функціонувало 9 українсько-угорських дитсадків із 12 групами (231 вихованець),

1 із російсько-угорською мовами (2 групи із 54 дітьми). В області функціонувало 68 шкіл із виключно угорською мовою навчання (16551 учнів), 27 шкіл із українсько-угорською мовою навчання (4243 учні навчалися угорською мовою), 1 російсько-угорсько-українська школа (152 учні навчалися угорською мовою). До послуг угорської меншини – 1 угорськомовна гімназія (392 учні), 2 ліцеї державної форми власності (232 учні) і 3 ліцеї приватної форми власності (257 учнів). В 2001 р. кількість учнів, які вивчали угорську мову факультативно становила 678 чол. В ПТУ № 11 м.Берегово 6 груп учнів навчалися угорською мовою. В УжНУ на відділенні угорської мови та літератури навчалось 210 студентів. Всього в УжНУ студентів-угорців навчалось 530 чол. В Мукачівському педучилищі 101 студент навчався угорською мовою. В Ужгородському училищі культури 45 студентів, в Берегівському медичному училищі – 80, в Мукачівському державному аграрному технікумі – 50 студентів навчалися угорською мовою. В Закарпатському угорському педагогічному інституті м.Берегово навчалось 125 студентів [21].

Наступною складовою аналізу етнокультурних трансформацій угорців краю є характеристика медіа-інституцій національної меншини. Адже, інформаційне поле рідною мовою активно впливає на умови соціалізації та виховного процесу етнофора, формує систему ціннісних орієнтацій, етнічного та соціального самопочуття на індивідуальному і груповому рівнях.

Бібліотечні фонди Закарпаття в умовах розвалу СРСР активно поповнювались пропагандистською літературою національними мовами. Втім, робота комісії у справах молоді, народної освіти і культури засвідчила "негативні" тенденції у фондах районних і сільських бібліотечних установ, "де проживає населення некорінних національностей". Так, в Берегівській центральній бібліотечній установі нарахувалось 28,2% угорськомовної літератури, в Ужгородській ЦБС – 15,9%, Виноградівській ЦБС – 9,6%, Хустській ЦБС – 0,36% загального фонду. Констатувалось, що в багатьох бібліотечних установах заходи по патріотичному і інтернаціональному вихованню "...носять формальний характер, малоефективні" [22]. В

інформаціях про роботу бібліотек Закарпаття облвиконкому вказувалось, що не перекладені угорською мовою навіть програмні твори золотого фонду дитячої радянської літератури. Така ж справа з перекладом суспільно-політичних журналів СРСР ("Під прапором лєнінізму", "Політсамообразование"), дитячих журналів. Виявлялось незадоволення передплатою кожною сільською бібліотекою в місцях компактного проживання національних меншини 20-25 назв газет і журналів, "що зовсім недостатньо" [23]. Ця проблема, за винятком стурбованості через комуністичну ідеологію мала місце і в умовах української державності.

Книжковий фонд угорськомовної літератури в 1992 р. складав 414,9 тис. примірників, що складало тільки 5,2% [24]. Наступного року в 128 клубних установах, що обслуговували угорське населення краю вже налічувалось 462626 примірників книг (5,3% книжкового фонду) [25]. Давались взнаки кризові моменти у видавничій справі, республіканське видавництво "Карпати" зменшило тиражі видань. Створене в 1992 р. спільне українсько-угорське підприємство "Інтермікс" з метою видання літератури угорською мовою не вирішувало проблеми. В таких умовах угорськомовна книга почала надходити з Угорщини. В 1993 р. надійшло близько 7 тис. примірників друкованої літератури, значна частина з якої угорські періодичні видання; 1 тис. з них – на адресу обласної універсальної наукової бібліотеки. Вже наступного року ця бібліотека не отримала жодного примірника. Певною мірою вирішували проблему угорськомовного слова щорічні "Дні угорської книги" в бібліотеках області. Таким чином популяризувались угорські письменники. Важливу виховну функцію виконував клуб шанувальників угорської культури імені Г.Дравой при обласній універсальній науковій бібліотеці [26].

Проблему задоволення угорськомовної літературою вирішували і активісти ТУКЗ. Так, автобусом "Ікарус – 250" товариством здійснювалась доставка щоденних і періодичних видань для угорськомовного населення краю [27]. Пан Е.Ковач, житель м.Виноградово, з 1995 р. завозив на власному автомобілі літературу з Угорщини. Протягом 1997 р. бібліотеки краю отримали з Угорщини 2478 примірників книг угорською мовою

[28]. Того ж року книжковий фонд угорськомовної літератури складав 433 тис. примірників (5,6%) [29]. Наступного року фонд складав 435 тис. примірників [30]. В 1999 р., через зміни у митному законодавстві, що передбачали грошові платежі за перевезення друкованої продукції активістам Товариства угорської інтелігенції (голова Ю.Дупко) довелось оформити перевезення книг як гуманітарну допомогу [31]. Станом на 2001 р. рівень задоволення літератури угорською мовою становив 6% (431774 примірників) [32]. Отже, можна стверджувати про прагнення до вдосконалення ситуації із забезпеченням угорськомовної літератури для угорців краю, частка яких у загальнодемографічній структурі складає 12,1%.

Якщо існували проаналізовані проблемні ситуації у забезпеченні книжковою літературою угорців області, то цього не можна стверджувати про угорськомовні періодичні видання. Із 1967 р. угорською мовою виходить газета "Карпаті ігоз со", виходили дубляжі обласних газет "Молодь Закарпаття", "Вісті Ужгородщини", "Вісник Берегівщини", "Новини Виноградівщини", "Свалявська хроніка". Певний час виходили дубляжі "Срібної Землі" та "Панорами". В умовах української державності на Закарпатті почали виходити угорськомовні видання художньо-освітнього плану: "Ірка", "Паншіп", "Бобіта", "Тарогото", "Сіварвань", "Шоста сопілка", "Освіта" [33]. Як орган ТУКЗ виходив щомісячник "Закарпатський огляд". Товариство угорської інтелігенції ініціювало видання місячника "Угорська хроніка" та молодіжного часопису "Міраж". Форум угорських організацій Закарпаття в 2000 р. випустив пробний номер газети "Суспільство, економіка, культура". Закарпатська угорська асоціація скаутів має друкований орган "Слідопит". Всього в 2001 р. виходило 12 періодичних видань угорською мовою із загальним тиражем 27800 примірників [34]. Отже, ефективність роботи обласної угорськомовної преси є покращенням, особливо у умовах активізації етнокультурної діяльності національно-культурних товариств [35]. Важливим моментом є етнокультурне забарвлення періодичних видань та центристське спрямування обласної газети "Карпаті ігоз со" [36]. Така праця була відзначена з боку обласної влади. "За вагомий внесок у розвиток журналістики, висвітлення на

сторінках преси актуальних проблем державотворення та з нагоди 50- річчя від дня народження" Почесною Грамотою ОДА було нагороджено Е.Фазекоша, заступника головного редактора "Карпаті ігоз со" [37]. Серед групи нагороджених журналістів з нагоди дня журналіста 5 червня 1997 р. була і завідувача відділом "Карпаті ігоз со" Ж.Кікінеші [38].

Подібні тенденції спостерігаються з угорськомовним радіо та телебаченням. Населення області, особливо низинних районів, межуючи з Угорщиною, мали можливість приймати 1 та 2 угорські телеканали, а останнім часом і телеканали RTL та Zemplén TV. Широкий спектр угорських радіопрограм (Шлягер-радіо, Донобіус-радіо та ін.) протягом 90-х рр. угорці краю мали ти мають можливість приймати на FM хвилях.

Крім цього оптимізуючого чинника на Закарпатті постійно протягом досліджуваного періоду вдосконалювалась система радіо та телепрограм, збільшувалась кількість ефірного часу для угорської національної меншини. Станом на 1993 р. угорською мовою проводились радіопередачі по 40 хвилин щоденно, а в неділю 3 години. Телепередачі угорською мовою - 1-1,5 год. на тиждень та 2 год. один раз на місяць [39]. Вже 1997 р. на місяць проводилось 24,2 год. на місяць або 33% від загальної структури національних радіопрограм краю. Тоді ж угорськомовних телепрограм трансливалось тривалістю 5,7 год. на місяць (7,5%) [40].

В 2001 р. в структурі телепрограм національними мовами угорцям належало 6 год. і 22,5 год. радіопрограм на місяць (відповідно 72 год. телепередач та 270 год. радіопередач на рік). В угорській редакції Закарпатської телерадіокомпанії працювало 11 штатних працівників. Крім цього, комерційне обласне "Радіо - 107" також 29 год. відводило угорцям краю [41]. Отже, можемо констатувати прогресивний поступ угорськомовних радіо та телевізійних медіа, особливо в незалежній Україні.

За досліджуваний період відбувалось вдосконалення професійної та художньо-самодіяльної культури через діяльність угорського театру, клубних установ, музеїв, аматорських виступів колективів художньої самодіяльності угорської національної меншини Закарпаття.

Рішенням виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів від 8 лютого 1992 р. "Про відкриття угорського національного театру в м.Берегове" було започатковано добру справу становлення угорського театрального мистецтва [42]. Цьому передувало направлення в 1989 р. до Київського інституту театрального мистецтва 16 студентів [43]. В березні 1993 р. професійний угорський драматичний театр розпочав свою діяльність. Ідею створення театру підтримав фонд імені Д.Ййеша (м.Будапешт). Він надав велику матеріальну допомогу. Тому згодом було прийнято рішення про присвоєння йому імені Д.Ййеша [44]. Для реконструкції і ремонту приміщення Берегівського угорського театру були виділені також кошти Міністерства культури України (в 1994 - 1,5 млрд. крб.) [45]. Проте нестача коштів, брак фінансування та відсутність житла для артистів театру спричинила кризу в 1996 р. [46]. Тільки згодом життя театру ввійшло у нормальне русло. В 1998 р. на обласному рівні було відзначено 5 річницю угорського драматичного театру на Закарпатті [47]. В ньому працювало 74 творчі працівники. До акторського складу ввійшли випускники цільового набору акторського факультету Київського театрального інституту імені І.Карпенка-Карого. Вистави театру здобули звання лауреатів Всеукраїнських театральних фестивалів "Херсонські ігри" в м.Севастополі, "Золотий меч" у Львові, міжнародних фестивалів у м.Кішварда (Угорщина), в м.Бресті. В 1999 р. театр гастролював у Швейцарії і Норвегії. За 8 років творчої діяльності театром показано близько 1,5 тис. вистав, обслужено понад 240 тис. глядачів [48].

Протягом досліджуваного часу угорське населення краю обслуговували 115 клубних установ та 5 музеїв на громадських засадах. При Ужгородській філармонії працював художній колектив "Угорські мелодії". Діяло 641 колектив художньої самодіяльності (8,3 тис. учасників) [49]. В 1997 р. вже діяло 570 колективів, у 1998-2001 рр. - 467 колективів. Серед вирізняються 24 аматорські хорові колективи, 93 аматорські танцювальні колективи, 23 аматорські музичні ансамблі [50].

Широким є спектр музеїв на громадських засадах із експозиціями присвяченими духовно-культурній спадщині угорського етносу. Це - музей при Ужгородському музичному

училищі імені Д.Задора, Мукачівський меморіальний музей М.Мункачі, Берегівська картинна галерея, Петрівський історичний музей, етнографічний музей (скансен) та картинна галерея в с.Петрово Виноградівського району, етнографічний музей в с.Береги Берегівського району. Окремі експозиції присвячені угорцям краю в музеї Солотвинського солерудника та в Центрі культур національних меншин Закарпаття. В Закарпатському краєзнавчому музеї представлена експозиція присвячена 150-річчю національному герою угорців Ф.Ракоці II та засновку музею, відомому етнографу Т.Легоцькому [51].

Варто відзначити, що угорці краю найбільш ревно, з високим почуттям патріотизму (етнонаціоналізму) ставляться до вшанування відомих діячів угорського народу різних історичних часів. В попередньому розділі згадувались проведення в 1989 р. святкування 140 роковини угорської буржуазно-демократичної революції 1848-1849 рр., проведення мітингу на честь Ф.Ракоці II в с.Вилок Виноградівського району (липень 1990 р.), їх суспільно-політичний резонанс в тодішніх умовах. В часи української незалежності угорці продовжували вшановувати видатних угорців, частково відмовившись від територіальної сепарації і національно-територіальної автономії. До прикладу в березні 1994 р. було проведено ряд заходів до відзначення 100-річчя з дня смерті Л.Кошута: тематичні вечори, лекції, екскурси на базі самодіяльного музею ім. Ш.Петефі в школі мистецтв м.Ужгорода; в державних музеях експонувались розділи, присвячені революційно-визвольному руху проти Габсбургів; проведено засідання клубу імені Г.Дравої. В м.Тячеві, біля пам'ятника Л.Кошуту відбувся мітинг та покладання квітів до пам'ятника активістами ТУКЗ разом із представниками районного відділу культури [52].

Щорічно угорці краю проводили дні угорської культури, фестивалі угорських колективів "Золота осінь", свята угорської народної творчості. Так, в травні 1992 р. в сел.Вишкове Хустського району відбувся IV обласний угорський фольклорний фестиваль, в травні 1993 р. - в м.Берегове проходив V фестиваль угорської народної творчості, в червні 1994 р. - проведено обласне свято угорського народного мистецтва в с.Есень Ужгородського району [53]. Широкий

спектр заходів відбувся в області з нагоди 1100-ої річниці здобуття угорцями батьківщини [54]. В червні 1996 р. відбулась наукова конференція "Шляхом Верещького перевалу", міжнародна конференція, присвячена 1100-річчю приходу угорських племен в басейн р. Тиси і Дунаю. Проведені різнопланові зустрічі з керівниками угорських національно-культурних товариств [55].

Обласні свята та фестивалі народного мистецтва, фестивалі-конкурси художнього читання угорської поезії активно проводились протягом 1997-2001 рр. В 1997 р. відбувся фестиваль угорської народної творчості в с.Береги Берегівського району. В 1998 р. проведено обласний фестиваль-конкурс художнього читання угорської поезії та X обласний фестиваль угорського народного мистецтва в с.Сюрте Ужгородського району [56]. В червні 1998 р. в с.Вилок біля пам'ятнику птаку Турул відбувся мітинг з нагоди 225- річчя повстання куруців під керівництвом Ф.Ракоці II. В січні 1999 р. за ініціативи ТУКЗ проведено дні угорської культури. В березні 1999 р. проведено урочисті заходи в місцях компактного проживання угорців до 151-річниці національно-визвольної боротьби угорців в 1848-1849 рр. В травні в смт. Вишково відбувся фестиваль угорського мистецтва, а в липні біля пам'ятника Турул в сел. Вилок відбувався мітинг до чергової річниці повстання куруців під керівництвом Ф.Ракоці II. Аналіз документів поточного архіву відділу у справах національностей та міграції Закарпатської ОДА свідчить, що протягом 2000-2001 рр. вицезгадані міроприємства (дні культури, святкування угорської революції, традиційні мітинги, свята "Турул" та Св.Іштвана) відбувались в календарно визначені дні та місяці. З кожним роком доповнювались історико-пропагандистські акції. До прикладу, вшанування в жовтні 2001 р. пам'яті героїв угорської революції 1956 р. [57].

Культурно-пропагандистські акції знайшли втілення у встановленні пам'ятних знаків, пам'ятників на честь історичних подій, відомих діячів угорської культури. Угорська національна меншина має найбільший відсоток пам'ятників історії та культури національних меншин краю. Тільки протягом другої половини 90-х рр. було встановлено близько 50 пам'ятників та

меморіальних дошок, де увіковічувалась угорська історія. Це пам'ятники Д.Ййешу, Ш.Петефі, Л.Кошуту, Ф.Ракоці II, М.Мункачі, Г.Дайці, М.Берчені, Ж.Перені, Г.Бетлену, Ш.Холлоші. Відзначені увагою будинки життя та праці, перебування видатних угорських громадсько-культурних і суспільно-політичних діячів: будинки, в яких жили і працювали І.Д'єндеші, Д.Яс, Д.Д'єрі, Ж.Перені, Ю.Віраг, Х.Шімон, І.Лашу, Т.Легоцький; місця перебування Ш.Петефі, І.Сечені, Т.Есе, Ф.Казінці, Ф.Ракоці II [58].

Наступний аспект етнокультурного життя угорців краю – задоволення духовно-релігійних потреб. Відзначимо, що в 1989 р. традиційно угорською продовжувала залишатись реформатська церква, що налічувала 88 громад. Національна меншина мала також 41 громаду в структурі римокатолицької церкви. Угорці належали в умовах тоталітарного пресингу і до російської православної церкви (15 угорськомовних громад), євангельських християн баптистів (4 громади), християн віри євангельської (1 громада), адвентистів сьомого дня (3 громади) [59]. Умови демократизації суспільства внесли суттєві корективи в релігійні пріоритети угорців краю. Вже 1997 р. угорці Закарпаття, згідно даних відділу у справах релігій ОДА, належали до 11 релігійних напрямів. Найбільш впливовою продовжувала залишатись Закарпатська реформатська церква (ЗРЦ). До неї, за даними керівництва ЗРЦ належало 90-100 тис. чол. Громади ЗРЦ діяли у 97 населених пунктах краю 8 районів (Берегівський – 37, Виноградівський – 23, Ужгородський – 20, Мукачівський – 12 громад). При 80 громадах діяли курси релігійного навчання на зразок недільних шкіл. На базі шкіл в с.Береги Берегівського району, с.В.Добронь Ужгородського району і с.Федорово Виноградівського району створені спеціалізовані ліцеї інтернатського типу. З 1995 р. діє Благодійний фонд ЗРЦ, що займається опікуном будинку-інтернату для розумово відсталих дітей в с.В.Добронь. На адресу ЗРЦ надходила значна допомога з Угорщини. Тільки за 1996 р. гуманітарної допомоги (одяг, продукти харчування, медобладнання) у розмірі близько 200 тис. грн. ЗРЦ видавала релігійний кварталник "Місія" [60].

Значний вплив для угорців справляла Апостольська Адміністрація Римо-католицької Церкви (РКЦ). Із 78 громад в 1997 р. – 50 були угорськими та 3 громади, де угорці входили пряд із німцями (с.Чинадієво Мукачівського району, м.Свалаява) та словаками в м.Ужгороді. Із 1995 р. в м.Ужгороді діяв філіал Коледжу імені Св. Ф.Аквінського, що готував місіонерів, помічників священників та катехизаторів. В рамках РКЦ в краї діяла благодійна організація “Милосердя” (м.Рахів та м.Тячів) та соціально-карикативний центр в м.Виноградів. Специфікою їх роботи була опіка притулку для дітей-сиріт, безкоштовної їдальні для одиноких і малозабезпечених громадян похилого віку. РКЦ видавала “Новий паросток” (з 1996 р. – угорською мовою) [61]. Всі угорці – греко-католики входили до окремого Угорського деканату Мукачівської греко-католицької єпархії. Всього налічувалось 32 угорськомовні громади. Втім, угорці – греко-католики дедалі наближались до римо-католицького богослужіння та дотримання свят за Григоріанським календарем. В с.Палло Ужгородського району угорські громади ГКЦ і РКЦ будували спільний храм [62]. В Берегові, Мукачеві, селах Дзвінкове, Боржава, Вилок, Бобове, Н.Клинове та Пушкіново діяли православні громади. Певний вплив на угорців справило поширення протестантських напрямів. В 1997 р. вже нараховувалось 12 зареєстрованих громад Свідків Єгови, а в 24 населених пунктах із компактним проживанням угорців вони були незареєстрованими. Всі вони об’єднані в угорський теократичний район, який очолював старший наглядач з Угорщини. У 5 зареєстрованих громадах харизматичної євангельської церкви “Живого Бога” більшість становили угорці. Громади церкви Адвентистів сьомого дня діяли в Берегові, с.Мужієво, с.Чомонин, с.Ракошино і смт.Вишково (більше 320 угорців). Угорці краю частково належали до євангельських християн баптистів (5 громад), церкви християн віри євангельської, методистської церкви, окремі угорці – до громади буддистів в м.Ужгороді [63].

На 2001 р. структура забезпечення духовно-релігійних потреб тільки вдосконалилась за рахунок збільшення громад ЗРЦ. Вона нараховувала вже 104 громади, що означало збільшення частки угорськомовних вірників [64].

Найбільш істотних успіхів етнокультурного плану угорці краю досягли в організації національно-культурних товариств різних спрямувань. На 2001 р. в краї налічувалось 10 громадських організацій угорської національної меншини обласного значення, що мали ряд районних, міських та сільських осередків. Як відзначали І.Мигович та А.Колібаба, на початку 90-х рр. в угорськомовних районах спостерігалось своєрідне трояке ядро: місцеві Ради, представники Президента та ради і осередки ТУКЗ, найбільш потужного угорського товариства краю [65]. Окремі національно-культурні товариства угорців краю входять до Форуму угорських організацій Закарпаття та Демократичної спілки угорців України з центром у столиці України. Творення цих товариств, специфіка їх роботи потребує окремого спеціального дослідження. Наразі відзначимо, вони охопили всі елементи життєдіяльності соціуму: угорськомовна творча інтелігенція, науковці, студенти та молоді дослідники, скаути, журналісти, педагоги, бібліотекарі, працівники охорони здоров’я, приватні підприємці, фермерські та шахтарські спілки [66].

Це підкреслює високу соціально-культурну мобілізацію угорців Закарпаття, що ставлять перед собою мету плекання рідномовної освіти, культури. Так, в статутному документі ЗУПТ відзначено, що метою товариства є “...організація Закарпатського угорського педагогічного суспільства, створення основ для формування професійної спілки, сприяння самостійної угорськомовної системи освіти на Закарпатті” [67]. В Статуті Закарпатської Асоціації угорських скаутів сказано, що метою є “вдосконалення релігійних, моральних, духовних та фізичних здібностей угорської молоді Закарпаття на основі скаутських директив” [68]. Спілка угорських підприємців Закарпаття переслідує мету активізації господарської діяльності угорців Закарпаття, інтеграції в господарство України, збереження його своєрідності. Створений фонд для підтримки угорських підприємців тощо [69]. Діє також угорська спілка “Газда” [70].

Важливу роботу проводить Центр Гунгарології, Закарпатське угорськомовне наукове товариство. Їх пріоритетами є науково-пошукова та видавнича діяльність

(“Acta Hungarica”, “Вісник Закарпатського угорськомовного наукового товариства”, монографії, підручники, словники, діалектологічні атласи, методичні посібники) [71]. Візначимо також, що на Закарпатті зареєстровано угорське відділення Спілки письменників України. Його членами були Л.Балла, К.Балла, М.Фізеші, Б.Салаї, І.Ковтюк. Крім цього 12 письменників краю були членами Спілки письменників Угорщини. Творили на Закарпатті в кінці 90-х рр. понад 70 угорських поетів і прозаїків. Серед художників, скульпторів, композиторів, артистів, науковці є значна кількість угорців [72].

Таким чином, вищенаведений фактичний матеріал засвідчує, що угорці Закарпаття протягом досліджуваного періоду витворювали багатий потенціал етнокультурного життя краю. Попри деякі труднощі, це засвідчує розбудова угорськомовної освіти в області. Угорці організувались в національно-культурні товариства, які сприяли поширенню угорськомовної преси, літератури, мистецьких надбань. Відзначення важливих дат історії угорського етносу стало традиційною кожнорічною справою. Деякі зміни відбулись в конфесійній структурі угорської національної меншини. Втім, угорці переважно представляють вірників реформатської церкви.

Вважаємо, за перспективу дослідити етнокультурну діяльність всіх угорських громадських організацій краю, висвітлити їхню роль в процесі соціалізації молодого покоління угорців Закарпаття.

1. Поточний архів Закарпатського обласного управління статистики. Розподіл населення за національністю та рідною мовою за даними перепису 2001 року. Закарпатська область. Все населення. Таблиця 5.1. Постійне населення. Абсолютні дані.
2. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 1. Закарпатський обком Компартиї України. г.Ужгород. – Оп. 33. Дела отделов. – Спр. 12. Матеріали к протоколу V пленума Закарпатського обкома Компартиї України. 05.12 – 05.12. 1989 г. На 52 листах. – Арк. 46.
3. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації (далі – Відомчий архів Закарпатської ОДА). – Ф. 195. Закарпатська

- обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Інформації про виконання постанов та розпорядження Ради Міністрів УРСР та Президії Верховної Ради УРСР. 15 січня 1989 – 22 грудня 1989 р. На 112 аркушах. – Арк. 96.
4. Там само. – Спр. Том II (останній). Листування з Верховною Радою, Адміністрацією Президента України. 03 вересня 1992 – 11 січня 1993 р. На 150 аркушах. – Арк. 12-13.
  5. Там само. – Спр. Том III. Листування з Кабінетом Міністрів України. 3 червня 1994 – 30 серпня 1994 р. На 213 аркушах. – Арк. 30-45.
  6. Там само. – Арк. 46.
  7. Там само. – Арк. 47.
  8. Там само. – Спр. Листування з міністерствами, відомствами України про розвиток відповідних галузей. 31 січня 1995 – 12 липня 1995 р. На 182 аркушах. – Арк. 22.
  9. Там само.
  10. Там само. – Спр. Том VIII. Листування з Кабінетом Міністрів України. 18 липня 1997 – 31 липня 1997 р. На 153 аркушах. – Арк. 73.
  11. Там само. – Спр. Листування з Кабінетом Міністрів, Адміністрацією Президента, Верховною Радою та міністерствами і відомствами України з питань економічного і соціального розвитку області. 04 вересня 1998 – 28 вересня 1998 р. На 126 аркушах. – Арк. 119.
  12. Там само.
  13. Там само. – Спр. Том XXIV. Листування з Кабінетом Міністрів України з питань економічного і соціального розвитку області. 18 жовтня 1999 – 27 жовтня 1999 р. На 171 аркуші. – Арк. 11; Beregszászi Anikó, Cserecskó István, Orosz Ildikó. Nyelv, oktatás, politika. – Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2001. – О. 35.
  14. Ibid. – О. 86-89, 91-96, 109-113.
  15. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Листування з обласними управліннями, організаціями з питань науки і освіти. 09 лютого 1996 – 18 грудня 1996 р. На 40 аркушах. – Арк. 1-3.
  16. Там само. – Арк. 5.

17. Там само. – Спр. Том II (останній). Листування з міністерствами, посольствами України з питань зовнішньо-економічних зв'язків. 24 червня 1999 – 06 січня 2000 р. На 104 аркушах. – Арк. 95-99.
18. Там само. – Арк. 97.
19. Там само. – Спр. Листування з професійками, громадськими організаціями та політичними об'єднаннями. 04 січня 1999 – 28 грудня 1999 р. На 149 аркушах. – Арк. 26.
20. Поточний архів управління культури Закарпатської облдержадміністрації. Лист народного депутата М.М. Ковача до радника Президента України В.М. Литвина від 22 травня 2000 р.
21. Мітряєва С.І. Національно-культурні товариства Закарпатської області = National cultural associations of Transcarpathian region / Національний інститут стратегічних досліджень. Закарпатський філіал. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001. – С. 64-69.
22. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 25. Апарат при керівництві. – Спр. Документи про роботу комісії у справах молоді, народній освіті і культурі (протоколи, рішення, довідки). Почато: 2 березня 1989 р. Закінчено: 20 вересня 1989 р. На 78 аркушах. – Арк. 44-45.
23. Там само. – Арк. 47-56.
24. Вереш Г.Й. Міжнародні відносини в Закарпатті: проблеми і шляхи вирішення // Українська мова на Закарпатті: у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року). – Ужгород: Патент, 1993. – С. 14; Габорець В.С. Роль закладів культури і мистецтва у впровадженні закону про мови // Там само. – С. 22.
25. Габорець В.С. Культурні запити поліетнічного населення області та шляхи їх задоволення // Матеріали науково-практичної конференції “Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми”. – Ужгород: Патент, 1994. – С. 37, 40.
26. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Листування з міністерствами, відомствами України про розвиток відповідних галузей. 31 січня 1995 – 12 липня 1995 р. На 182 аркушах. – Арк. 23.
27. Там само. – Спр. Том II. Листування з Кабінетом Міністрів, Адміністрацією Президента, Верховною Радою та міністерствами і відомствами України з питань економічного і соціального розвитку області. 12 лютого 1996 – 11 березня 1996 р. На 126 аркушах. – Арк. 96.
28. Там само. – Спр. Том V. Листування з Кабінетом Міністрів України. 05 травня 1997 – 22 травня 1997 р. На 173 аркушах. – Арк. 149.
29. Там само. – Спр. Том V. Листування з міністерствами і відомствами України про розвиток відповідних галузей. 02 вересня 1997 – 15 жовтня 1997 р. На 116 аркушах. – Арк. 109.
30. Там само. – Спр. Том VII. Довідки, інформації, звіти про роботу міськвиконкомів, райдержадміністрацій, відділів та управлінь ОДА, організації. 03 серпня 1998 – 31 серпня 1998 р. На 130 аркушах. – Арк. 31.
31. Там само. – Спр. Том III (останній). Листування з судовими, правоохоронними органами. 20 серпня 1999 – 30 грудня 1999 р. На 136 аркушах. – Арк. 129-131.
32. Мітряєва С.І. Назв. праця. – С. 73.
33. Лизанець П.М. Угорська національна меншина на Закарпатті (Доповідь на міжнародній конференції “Міжетнічні відносини в Закарпатській Україні” організованій Європейським Центром у справах меншин 6 вересня 1998 р.). – Ужгород: Патент, 1998. – С. 14-15.
34. Мітряєва С.І. Назв. праця. – С. 19, 22, 28, 71.
35. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том VII. Листування з Кабінетом Міністрів України. 01 липня 1997 – 16 липня 1997 р. На 146 аркушах. – Арк. 145.
36. Там само. – Спр. Том I. Листування з Адміністрацією Президента, Верховною Радою, міністерствами і відомствами України з питань економічного і соціального розвитку області. 10 січня 1999 – 01 травня 1999 р. На 115 аркушах. – Арк. 81.
37. Там само. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження № 203 “Про нагородження Почесною Грамотою обласної державної адміністрації”. – Арк. 10.
38. Там само. – Спр. Розпорядження від 4.06.97 № 211 “Про відзначення в області дня журналіста”. – Арк. 63.
39. Основні дані про задоволення освітніх та культурних потреб національних меншин у Закарпатській області // Матеріали науково-практичної конференції “Міжетнічні відносини в

- Закарпатті: історія, сучасні проблеми". – Ужгород: Патент, 1994. С. 67.
40. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том V. Листування з міністерствами і відомствами України про розвиток відповідних галузей. 02 вересня 1997 – 15 жовтня 1997 р. На 116 аркушах. – Арк. 109.
  41. Поточний архів відділу у справах національностей та міграції Закарпатської облдержадміністрації. Дані про угорську національну меншину в Закарпатській області (1.09.01).
  42. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 14. Діловодство. – Спр. Рішення від 8.01.92 № 2 "Про відкриття угорського національного театру в м.Берегове". – Арк. 14-18.
  43. Там само. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Листування з міністерствами, відомствами УРСР, союзними відомствами про розвиток відповідних галузей. 15 січня 1991 – 6 грудня 1991 р. На 101 аркуші. – Арк. 78.
  44. Там само. – Спр. Листування з обласними організаціями з питань культури, діяльність культосвітніх закладів, поліграфії, кінофікації, радіомовлення і телебачення. 05 березня 1992 – 07 грудня 1992 р. На 78 аркушах. – Арк. 47.
  45. Там само. – Спр. Листування з міністерствами, відомствами УРСР, союзними відомствами про розвиток відповідних галузей. 15 січня 1991 – 6 грудня 1991 р. На 101 аркуші. – Арк. 22.
  46. Там само. – Спр. Том II. Листування з міськвиконкомом, райдержадміністраціями, обласними організаціями про фінансування окремих галузей народного господарства. 11 квітня 1996 – 31 травня 1996 р. На 139 аркушах. – Арк. 25, 30-31, 60-62.
  47. Там само. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 04.03.98 № 83 "Про відзначення 5-ї річниці створення професійного угорського драматичного театру на Закарпатті". – Арк. 22.
  48. Поточний архів управління культури Закарпатської облдержадміністрації. Довідка про деякі проблемні питання культурного обслуговування угорського населення області, № 138 від 21.02.2000 р.; Лист від 30.10.01 № 1038/05 управління культури Закарпатської ОДА до голови обласної державної адміністрації Москаля Г.Г.
  49. Основні дані про задоволення освітніх та культурних потреб національних меншин у Закарпатській області // Матеріали науково-практичної конференції "Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми". – Ужгород: Патент, 1994. – С. 69.
  50. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том V. Листування з міністерствами і відомствами України про розвиток відповідних галузей. 02 вересня 1997 – 15 жовтня 1997 р. На 116 аркушах. – Арк. 109; Там само. – Спр. Листування з Кабінетом Міністрів, Адміністрацією Президента, Верховною Радою та міністерствами і відомствами України з питань економічного і соціального розвитку області. 04 вересня 1998 – 28 вересня 1998 р. На 126 аркушах. – Арк. 120; Поточний архів відділу у справах національностей та міграції Закарпатської облдержадміністрації. Дані про угорську національну меншину в Закарпатській області (1.09.01); Мітряєва С.І. Назв. праця. – С. 72.
  51. Мітряєва С.І. Назв. праця. – С. 77-78.
  52. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том I. Листування з Кабінетом Міністрів України. 03 січня 1994 – 28 лютого 1994 р. На 188 аркушах. – Арк. 117.
  53. Там само. – Оп. 14. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 11.03.92 № 69 "Про проведення IV обласного угорського фольклорного фестивалю". – Арк. 124; Там само. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 21.04.93 № 185 "Про проведення V-го обласного фестивалю угорської народної творчості". – Арк. 182; Там само. – Спр. Розпорядження від 16.05.94 № 170 "Про проведення обласного свята угорського народного мистецтва". – Арк. 100.
  54. Там само. – Спр. Розпорядження від 22.02.96 № 114 "Про оргкомітет з підготовки і проведення заходів з нагоди 1100-ої річниці здобуття угорцями батьківщини". – Арк. 72-73; Там само. – Спр. Розпорядження від 28.03.96 № 203 "Про виділення коштів". – Арк. 7-10; Там само. – Спр. Розпорядження від 29.04.96 № 256 "Про проведення обласного фестивалю угорського народного мистецтва". – Арк. 346.
  55. Там само. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том VI. Листування з міністерствами,

- відомствами України про розвиток відповідних галузей. 28 жовтня 1996 – 25 грудня 1996 р. На 123 аркушах. – Арк. 99-100.
56. Там само. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 01.09.97 № 309 “Про проведення обласного фестивалю угорської, словацької циганської та німецької творчості”. – Арк. 55; Там само. – Спр. Розпорядження від 16.04.98 № 137 “Про проведення обласного фестивалю-конкурсу художнього читання угорської поезії”. – Арк. 125; Там само. – Спр. Розпорядження від 21.04.98 № 142 “Про обласний фестиваль угорського народного мистецтва”. – Арк. 203.
57. Поточний архів відділу у справах національностей та міграції Закарпатської облдержадміністрації. Інформація про міжетнічні відносини, забезпечення прав національних меншин, етномовну та міграційну ситуацію області (дані за 1998 – 2001 роки).
58. Мітрьєва С.І. Назв. праця. – С. 72-76.
59. ДАЗО. – Ф. 1. Закарпатський обком Компартії України. г.Ужгород. – Оп. 33. Дела отделов. – Спр. 12. Матеріали к протоколу V пленума Закарпатського обкома Компартії України. 05.12 – 05.12. 1989 г. На 52 листах. – Арк. 52.
60. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том VI. Довідки і звіти про роботу обласних організацій. 01 серпня 1997 – 18 вересня 1997 р. На 158 аркушах. – Арк. 84-85.
61. Там само. – Арк. 86-87.
62. Там само. – Арк. 87.
63. Там само. – Арк. 87-88.
64. Поточний архів відділу у справах релігій Закарпатської облдержадміністрації. Дані про кількість релігійних організацій, що діють у Закарпатській області станом на 01.01.2002 р.; Поточний архів відділу у справах національностей та міграції Закарпатської облдержадміністрації. Дані про угорську національну меншину в Закарпатській області (1.09.01).
65. Мигович І.І., Колібаба А.В. Соціальне самопочуття і ціннісні орієнтації закарпатців (за матеріалами соціологічного дослідження). – Київ-Ужгород: Патент, 1994. – С. 105.
66. Мітрьєва С.І. Назв. праця. – С. 15-30.
67. Відомчий архів Закарпатської ОДА. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження Представника Президента від 5.05.92 № 30 “Про
- реєстрацію Статуту Закарпатського угорського педагогічного товариства”. – Арк. 294.
68. Там само. – Спр. Розпорядження від 5.05.92 № 32 “Про реєстрацію Статуту Закарпатської Асоціації угорських скаутів”. – Арк. 318.
69. Поточний архів Закарпатського обласного управління юстиції. Статут Спілки угорських підприємців Закарпаття. 29.07.97. № 131.
70. Там само. – Список громадських організацій національних меншин України, легалізованих Закарпатським обласним управлінням юстиції. Русинське науково-освітнє товариство. 29.10.97. № 144. Закарпатська угорська спілка “Газда”. 06.07.98. № 178.
71. Відомчий архів ОДА. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Матеріали з підготовки і перебування в області президента України Л.Д. Кучми і Президента Угорської Республіки Арпада Гйонца (16.11.96 р.); Лизанець П.М. Угорці Закарпаття: освітній та науковий аспект // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П.В. Токаря. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. – С. 95-100.
72. Лизанець П.М. Угорська національна меншина на Закарпатті (Доповідь на міжнародній конференції “Міжетнічні відносини в Закарпатській Україні” організованій Європейським Центром у справах меншин 6 вересня 1998 р.). – Ужгород: Патент, 1998. – С. 11.